

Pərviz Paşa oğlu Qasımov
AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu,
“İctimaiyyətlə əlaqələr” şöbəsinin müdiri
E-mail: parviz.pashaoglu@gmail.com

ARXEOLÖGIYADA ƏNƏNƏ PROBLEMİ – ETNİK, REGIONAL, MİQRANT VƏ YA KONVERGENT SƏBƏBLƏR

Açar sözlər: arxeoloji nəzəriyyə, nəzəri arxeologiya, ənənə, innovasiya, miqrasiya, konvergensiya

Keywords: archeological theory, theoretical archeology, tradition, innovation, migration, convergence

Ключевые слова: археологическая теория, теоретическая археология, традиция, инновация, миграция, конвергенция

İlk növbədə biz “ənənə” anlayışını aydınlaşdırmalıyıq. Öncədən bildirək ki, “ənənə” anlayışı sosial antropologiyada geniş bir mənada işlənir və insanın şüurlu fəaliyyətinin hər bir sahəsini öz çevrəsinə daxil edir. Hətta, amerikalı etnoloq Robert Loui mədəniyyəti «ictimai ənənələrin məcmusu», hüquq filosofu Maks Radin isə, “ənənəni”, az qala “mədəniyyət” anlayışı ilə eynilik təşkil etdiyini bildirirdi [19, s.17]. Bizim maraq dairəmizdə əsasən, məhz arxeologiya sahəsində, xüsusilə də yazısız dövrü (prehistory) tədqiq edən arxeologiyada “ənənə” anlayışına baxışlar durur.

Sovet-rus arxeoloji nəzəriyyəsində “arxeoloji mədəniyyət” anlayışını uzun müddət, xüsusilə, SSRİ-də 50-ci illərdə primordialist və biologizatorçu baxışların güclənməsindən etibarən “etnos” (etnikus, etnoid) anlayışına bağlamaq tendensiyası müşahidə edilirdi [8, s.145]. Əksinə, Qərb arxeoloji nəzəriyyəsində irqçi təmayüldən imtina başlanmışdı [8, s.146; 9, s. 314-315]. Hətta, sovet arxeologiyasının görkəmli nəzəriyyəçisi hesab edilən Yuri Zaxarukun “arxeoloji mədəniyyət” haqqında şərhləri də bu anlayışın “etnos” anlayışına uzlaşdırılmasından başqa bir mənə kəsb etmirdi [17, s.8].

S.Arutyunovun tərifinə əsaslanaraq L.Koryakova, V.Zaykov və P.Kosintsevə görə, arxaik cəmiyyətlərdə ənənələr sabitliyi, mədəniyyətin vərəsəliyini təmin edir. Onlara görə, ənənə – insan mədəniyyətinə immanent xas olan fenomendir. Bu, davranış normalarının, adətlərin, konsepsiyaların, inancların diaxron ötürülmə vasitəsidir. Ənənə, qrup təcrübəsinin sosial mütəşəkkil stereotiplərində əks olunur. Təyininə görə, o təkrarlanmanı və mühafizəkarlığı ehtiva edir. Ənənənin qorunması mədəni transmissiya – müəyyən informasiyanın nəsillər arası ötürülməsi - ilə təmin edilir. L.Koryakova, V.Zaykov və P.Kosintsevə görə, arxeologiyanın əsas tədqiqat obyektini insan fəaliyyətinin maddi nəticələridir ki, onlarda xronoloji təkrarlanma formasında həmin transmissiya əks olunub [18, s.89].

Biz heç də arxeoloji mədəniyyətin etnosa uyğunluğunu mütləq qəbul etməməliyik. Arxeoloji mədəniyyətin etnosa uyğunluğu situativdir. Həmçinin, qeyd edək ki, S.L.Arutyunovun və A.M.Xazanovun sovet arxeoloji nəzəriyyə-sində tam fərqlilik yaratmış baxışları Qərbdə antropologiyada və arxeologiyada güclənən rəşional və prosessualist cərəyanların təsiri altında idi [8, s.147; 9, s.322-323].

Amma Qərb arxeologiyasında irqçilik, primordializm, biologizatorçuluğun mövqelərinin itirilməsi istər-istəməz sovet arxeoloji nəzəriyyəsinə də təsir etməli idi. Bu baxımdan arxeoloq Mixail Anikoviçin tədqiqatlarını göstərə bilərik. M.Anikoviç ümumiyyətlə “arxeoloji mədəniyyət” anlayışında “ənənənin” əsas kriteri olduğunu bildirir. M.Anikoviçə görə, arxeoloji mədəniyyət - ənənələrin sistemidir. Ənənələr isə, öz növbəsində müəyyən tarixi şərait(lər)in təsiri altında müəyyən sosial qruplarda tərtib edilmişdir və elə bir insan fəaliyyəti nəticələrində öz maddi ifadəsini tapmışdır ki, onlar sonda arxeoloji mənbələrə transformasiya olunmuşlar [14, s.26]. Amma M.Anikoviç paleolit dövrü üçün fikirlərini bildirmişdir. O özü də qeyd edir ki, üst paleolitdə eyni ənənələr olduqca nəhəng, yüzlərlə və hətta minlərlə kilometr məsafəyə yayılır və uzun müddət yaşayır. Hətta 10 min ilədək ənənə davam edir [14, s.28]. Digər tərəfdən, M.Anikoviç də qeyd edir ki, vaxtilə sovet paleolit mütəxəssisi Q.P.Qriqor-yevin (“inkişaf yolu”) və İngiltərə arxeoloqu və etnoloqu D.Klarkın (“texno-kompleks”) irəli sürdüyü fikirlərə görə, müxtəlif yerlərdə və müxtəlif zamanlarda oxşar alətlərin və əşyaların oxşar istehsal (texnoloji) üsullarının mövcudluğu qaçılmaz faktır. Əslində M.Anikoviç konvergeniya faktorunu nəzərdə tuturdu. Qısa desək, bir-biri ilə genetik bağlı olmayan ənənə analogiyası.

Digər tərəfdən, artıq XX əsrin 90-cı illərinin əvvəlində sovet arxeoloji nəzəriyyəçiləri Qərb nəzəriyyələri ilə tanış olmağa başladılar. Xüsusilə, “yeni arxeologiyanın” yaradıcısı L.Binfordun tələbəsi Maykl Şifferin yaratdığı “davranış arxeologiyasında” ənənənin və mədəniyyətin insanlara xas adaptasiya sistemi olması tezisi geniş yayıldı. Biz bunu P.Çernovitovun [20], Yu.Y.Vostretsovun [16] tədqiqatlarında görə bilərik.

Müasir dövrdə mövzu daha çox anqlo-sakson arxeologiyasında işlənmişdir. İllinoys Universitetinin professoru, arxeoloq, antropoloq Timoti Poketatın fikrincə, klassik arxeologiya nəzəriyyəçilərinə görə, ənənələr yeniliklərə müqavimət göstərən qaydalar toplusu idi. İstər bu qaydalar toplusu qeyri-maddi icimai münasibətlər (ailə, dini baxışlar, inanclar), istərsə də maddi, istehsal (ov silahlarından tutmuş istehsal alətlərinə və döyüş silahlarının istehsalınadək) müstəvisində təzahür olunmuşdular. Klassik arxeologiya nəzəriyyəçiləri “ənənələri” təsnif edərək, onlara ölmüş cəmiyyətin özünü qəlibləşmiş bir qeyri-maddi və sükunətdə olan dəyəri kimi nəzərdən keçirir və onların nə üçün müşahidə edildikləri məkanda mövcud olduqları sualına izah verməyə çalışırdılar [5, s.1].

XX əsrin 50-ci illərində ‘American Antiquity’ jurnalının redaktoru olmuş Con Qoqqinqə (John Mann Goggin) görə, “ənənə - insan həyatında dominant olan mövzularda qeyd edilən mədəniyyətin müxtəlif aspektlərində əks olunmuş xüsusi həyat tərzidir”. Arizona Universitetinin arxeoloqu, antropoloqu, doktor Emil Hauri (Emil Walter "Doc" Haury) isə, “ənənəni” zaman müstəvisində uzun müddət mövcud olan, sosial ötürülən mədəni forma kimi izah edirdi [2, s.196-197].

XX əsrin 40-cı illərindən etibarən ənənə anlayışı ABŞ arxeologiyasında geniş istifadə edilməyə başladı. İlk tədqiqatlarda ənənə zaman ərzində durğun olan istənilən mədəni praktikanın təsviri üçün işlədilir. Amerikalı arxeoloqları Qordon Villi (Gordon Willey) və Filip Fillips (Philip Phillips) belə bir qənaətdə idilər ki, ənənə - “müəyyən texnologiyalarda daimi konfigurasiyalarda təmsil olunan və digər bir-birilə bağlı forma sistemlərində təmsil olunan müvəqqəti vərəsəlikdir”. İllinoys Universitetinin qocaman arxeoloqları doktor Tomas Emerson (Thomas E. Emerson) və doktor Deyl MakElrat`a (Dale L. McElrath) görə, Q.Villi və F.Fillipsin “ənənəyə” verdiyi anlam C.Qoqging`in və E. Haurinin əvvəlki təriflərilə müqayisədə çox dar və materialist baxışdır [2, s.196-197].

İranda ilk tunc dövrü Ciroft mədəniyyətinin tədqiqatçılarında biri Cozef Kolduel`in (Joseph (Joe) Ralston Caldwell) fikrincə, “ənənə” əsas xəttidir, o, nəzəri cəhətdən gələcəkdə mədəni bütöv olacaq varlığın areal baxımdan əsaslanmış əsas vərəsəliyidir”. Beləliklə, o dövrün arxeoloqları “ənənə” terminini həm mədəniyyətin fərdi xüsusiyyətlərinə, həm də bütün mədəniyyətə anlayışına tətbiq edirdilər [12, s.94]. İllinoys Universitetinin arxeoloqu Kameron Vesson`un (Cameron B. Wesson) qənaətinə C.Kolduel və onun tərəfdarları “ənənəni” faktiki arxeoloji mədəniyyətlə eyniləşdirirdilər, mədəniyyət və ənənə arasında sərhədlər silinirdi.

K.Vesson bildirir ki, ilk dövrlərdə arxeoloqlar funksionalist və birxətli təkümül nəzəriyyələrindən çıxış edərək ənənə barədə konsepsiyaları formalaşdırır və istifadə edirdilər. Bu alimlərə görə, mədəniyyət - homeostatik sistemdir və ictimai-mədəni tarazlığın təmin edilməsi onun təyinatıdır. Bu baxımdan mədəniyyət Nyutonun ikinci qanuna uyğun gəlir. Yəni, mədəniyyət xarici təsir olmadan uzun müddətlik sükunət və dəyişməz qalır. Bu mövqeyi dəstəkləyən arxeoloqlara görə, ənənə, mövcud sosial aktivliyə müvafiqliyi təşviq edərək mədəni stabilliyin təminatında həyati vacib rol oynayır. Beləliklə, bu mövqedə olan arxeoloqlara görə, belə alınırdı ki, mədəniyyət, ictimai həyatı calaşdıran yapışqan rolunu oynayır. Xüsusilə də, bu “yapışqan” sosial, mədəni və siyasi münasibətləri bağlayaraq onları daimi durğunluqda saxladığı zaman daha yaxşı işləyirdi [12, s.94-95].

Məsələn, Florida Universitetinin professoru olmuş, arxeoloq və antropoloq Çarlz Ferbəns (Charles Herron Fairbanks) maskoq (krik) hindu xalqını tədqiq edərkən əsərlərində “ənənəni” mədəniyyətlər və artefaktlara təqribən ekvivalent hesab edirdi. Onun fikrincə, keramik qablar üzərində uzun müddət davam edən naxış stilləri qədim mədəni ənənələri və etnik özünü təsbiti göstərirdi [12, s.94-95].

Amma sonrakı “prosessual” arxeoloqlar, xüsusilə Lüs Binforddan başlayaraq, “ənənələrə” rasionalist, utilitar və bir qədər də “dialektik” baxışdan yanaşmağa başladılar. Xüsusilə, istehsal müstəvisinə aid etdikləri ənənələri. Məsələn, L.Binforda görə, ənənələr fəaliyyətin və əşya istehsalının sınaq edilmiş üsulları kimi insan qrupuna (populyasiya, tayfa, nəsil və s.) sağ qalmağa imkan yaradırdılar [5, s.1]. Əvvəlki nəsillərin mədəni dəyişməsi nəzəriyyəsi və prosesualist arxeoloqlar, mədəni qalıqların zamana, məkana və tipə görə təsnifi (sekvensiyası) kimi zamanın sınağından keçmiş metodlara dayaqlanaraq ənənələr

barədə təsəvvürlərə əsaslanırdılar. Ənənə barədə bu cür təsəvvürləri konkret hansısa bir fəlsəfi və ya arxeoloji nəzəriyyə məktəbinə aid etmək düzgün olmaz. Prosessualistlərdə də belə bir baxış hökm sürməkdədir ki, ənənələr müha-fizəkardır, mədəniyyətlər ənənələr hesabına daha qədim dövrlərin qalıqlarını daşıyaraq zamandan geri qalır [5, s.1-2].

Kent Laytfuta görə, XX əsrin 60-70-ci illər prosessual arxeoloqları da ənənə anlayışına az yenilik verdilər. Onlara görə, ənənə uzun müddətli durğunluq dövrü dəyişkənliyin sürətli intervalları ilə xarakterizə olunur. Bu isə, bütövlükdə “prosessualistlərin” mədəniyyətin adaptativ dəyişkənlik modellərinə uyğun gəlirdi. Sistemlər nəzəriyyəsinə görə, adaptasiya modelləri mədəniyyətin özünün təbii və sosial mühiti ilə tarazlığa meyliyini göstərir. Müxtəlif faktorların istənilən kəmiyyət dəyişkənliyi (insan və təbiətin münasibətlərində ekoloji disbalans, əhali artımı, resursların intensivləşməsi, quraqlıq və i.a.) tərəfindən tarazlıq pozulana qədər mədəniyyətin tarazlığı uzun müddət sabit qala bilər. Çikaqo Universitetinin arxeoloqu olmuş Kent Flanneri (Kent Vaughn Flannery) də mədəni ənənələrin uzunmüddətli durğunluq xüsusiyyətinin olduğunu göstərmişdir [4, s.240].

XXI əsrin ilk ilində bir qrup amerikalı arxeoloqların - İllinoys Universitetinin profesoru, arxeoloq, antropoloq Timoti Poketat`ın redaktəsində işıq üzünə çıxmış “Ənənələrin arxeologiyası” məqalə toplusunda “ənənə” anlayışına yeni baxışlar öz əksini tapdı. Qeyd edək ki, müasir arxeoloji nəzəriyyələr arasında yer tutmuş “ənənələrin arxeologiyası” baxışları ətrafında əsasən İllinoys və ABŞ-ın digər universitetlərinin tanınmış arxeoloq və antropoloqları cəmlənmişlər.

T.Poketat antropoloqlar Robert Borovskiyə, Cin cə Con Komarofflara (Jean & John Comaroff) və d. əsaslanaraq özü belə bir mövqeyi önə çəkir ki, ənənə - dayanmayan şərti və dinamik mədəni quruculuq və keçmişin mülayim “re-aktallaşması” prosesinin tərkib hissəsidir [5, s.1-2].

“Ənənə arxeologiyası” nəzəriyyəsi tərəfdarlarına görə, ənənə özündə ilkin mənanı daşımaya da bilər. Britaniyalı arxeologiya nəzəriyyəçisi Stefan Şennana (Stephen Shennan) görə, ənənəyə sadıq insan silahı və ya aləti niyə digər tipdə deyil, məhz bu tipdə hazırladığını izah edə bilməz. Sadəcə o bunu belə görüb, öyrənib və alternativlə tanış deyil. Bu yerdə T.Poketat belə bir misal çəkir ki, uzun müddət antropologiyada Preriya hindularının ənənəvi rəqslərinin “dini inanc ayinlərindən kök götürməsi” hesab edilirdi. Amma antropoloqun sualına təəccüblə cavab verən hindular bu rəqslərin heç bir mistik, ilahi anlamla bağlanmadığını, dini baxışlarla əlaqəli olmadığını, sadəcə “əcdadlardan gələn rəqs stili və istirahət növü” olduğunu bildirmişlər – “Biz rəqs edirik!” [5, s.3].

T.R.Poketat`a görə, faktiki tarix – ənənələrin qurulması və ya “praktika vasitəsilə mədəni quruculuqdur”. “Ənənələr arxeologiyası” toplusunda (nəzəriyyəsinə) fikirlərini cəmləmiş yeni nəzəriyyəçilərin fikrincə, əvvəlki arxeoloqlar arasında belə bir yanlış fikir hökm sürürdü ki, arxeoloji mədəniyyətlər dəyişməz və yekcinsdir. Digəl ki, eyni arxeoloji mədəniyyətdə qəlibləşmiş və daim təkrar olunan ənənələri sezmək çətindir. Bu ənənələr arxeoloji mədəniyyətin mövcudluq müddəti boyunca dəyişkəndir; istər zamana, istərsə də məkana görə [5, s.3-4]. Həmçinin, gündəlik praktika - ənənənin dayanmadan təkmilləşdirən amildir. Məhz, praktika - ənənənin görünən və görünməyən dəyişmə

prosesində səbəb-nəticə korrelyasiyasını gerçəkləşdirir [5, s.10-12].

Arxeoloji nəzəriyyəçilərin bu fikri ilə razılaşımaq olar. Azərbaycan arxeologiyasında, yazısız dövrə aid, məsələn, Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti üçün hətta eyni dəfn ənənəsində, kurqan və ya torpaq dəfnlərində skeletin pozası, dəfn inventarının çeşidi və sayında müxtəliflik müşahidə olunduğunu görürük.

Florida Universitetinin antropoloqu Çarlz Kobba (Charles R. Cobb), Cənubi Men Universitetinin arxeoloqu Marsia-Anna Dobres (Marcia-Anne Dobres), Kəmbric Universitetinin professoru, arxeoloq Con Robb (John E. Robb), Kaliforniya Universitetinin professoru Kent Laytfut (Kent G. Lightfoot), Binghamtondakı Nyu-York Universitetinin professoru, marksist arxeologiya nəzəriyyəçisi Rəndəl MakQvayr (Randall H. McGuire), Denver Universitetinin professoru, arxeoloq Din Saytta (Dean J. Saitta) bu nöqtəyi-nəzərə əks olaraq, “ənənəni” aktiv, müstəqil davranışlı əsaslara (agent-centered frameworks) dayaqlanan anlayış kimi qəbul edirlər. Vaxtilə, V.Q.Çayld göstərirdi ki, ənənə insan fəaliyyətinin nəticəsidir, ənənə mədəniyyəti saxlayan qüvvə və mədəniyyətdə daimi dəyişikliyin mənbəyi deyil. Bu çərçivələrdə sosial obyektlər mövcud təcrübələrə (“ənənələr”) uyğun öz davranışlarını formalaşdırma və yeni təcrübə və anlayışları yaratmaq üçün eyni zamanda öz fəaliyyətini dəyişmək qabiliyyətinə malikdirlər. Fəaliyyətin və anlayışın daima “yeni-dən emalı” hesabına ənənələr yaradılır, müəyyən edilir, tətbiq edilir və dəyişirlər. Faktiki arxeologiyada bu cür mövqe fransız sosial antropoloqu Pyer Burdyenin (Pierre Bourdieu) və ingilis sosioloqu Əntoni Giddensin (Anthony Giddens) sosial ənənələr barədə anlayışlarına tən gəlirdi. P.Burdyenin, Ə.Giddensin, marksist fransız sosioloqu və psixoloqu Pol-Mişel Fukonun (Paul-Michel Foucault), İtaliya kommunist partiyasının banisi Antonio Françesko Qramşinin (Antonio Francesco Gramsci) sosial baxışları altında arxeoloqlar, məsələn, R.MakQvayr, T.Poketat, Massaçusets Universitetinin professoru, arxeoloq Robert Paynter, Florida Universitetinin antropoloqu, arxeoloqu Kennet Sassaman (Kenneth E. Sassaman), ənənəvi praktikaya xas sosial anlayışların çoxluğunu qeyd etməkdədirlər. Ənənənin bu çoxmənalı (polisemik) təbiətinə görə, ənənəyə vahid ümum-ictimai məna vermək mümkün deyil. İnsanlar və sosial qruplar ənənəyə münasibətlərini müxtəlif cür müəyyən edirlər. Ənənələrə aktiv və ya simvolik olaraq qarşı durmaq, onlara uyğunlaşmaq və onları dəf etmək də olar [4, s.238; 12, s.95-96].

K.Vessona görə, Dünya Ensiklopediyasının 1990-cı il buraxılışında (1990 World Book Dictionary) “ənənə” anlayışına verilmiş tərif (“inancların, baxışların, adətlərin və əhvalatların, valideynlərdən övladlara, şifahi olaraq və ya aktiv təcrübə yolu ilə ötürülməsi”) daha düzgündür. Bu cür baxış həmçinin, onu da qəbul edir ki, ənənənin gerçəkləşməsi onun transformasiyası prosesidir. Yəni, hər hansı bir ənənə icra edilərkən ona dövrə, sosial və ekoloji mühitə uyğun yeniliklər əlavə olunur [12, s.95-96].

Burada qeyd etmək ki, deyilən tərif daha çox yazısız dövrə (prehistory) aiddir. Çünki yazılı dövrün ənənələri daha mühafizəkardır, çünki ənənənin özü yazıya sahib təsisat (institut) tərəfinin (kahinlər, rahiblər, ilahiyyatçılar, hüquqşünaslar və s.) birbaşa iştirakı ilə icra olunur.

Ənənə etnik birliyin və ya dinin (inancın) markeri ola bilər. Bunları ayırmaq bir qədər çətinidir. Müxtəlif dilli və müxtəlif özünüdərkə malik etnik top-

lunlar eyni inancları bölüşərək, eyni ənənələrdən irəli gələrək, eyni maddi mədəniyyət irsinə sahib ola bilərlər. Və arxeoloq, ya tarixçi aşkar edilmiş kompleksin daşıyıcılarını “eyni köklü/dilli etnos” kimi şərh edə bilər. Amma bu şərhin tarixi gerçəkliyə nə qədər uyğun olması sual doğurur, xüsusilə yazısız dövr arxeologiyasında.

Bu yerdə Kennet Sassaman ənənənin məhz “müqavimət” forması kimi də çıxış etdiyini göstərir. O, belə bir misal gətirir ki, müasir ABŞ-ın Cənubi Karolina və Corciya ştatlarının sərhədi olan Savanna çayının orta hövzəsində e.ə. II minillikdə mövcud olmuş Mill Branç (Mill Branch) arxeoloji mədəniyyətinin insanları su ilə dolu və içərisində ət, meyvə, tərəvəz olan dəri kisəyə, qabıqlı səbətə, gil qaba açıq odda qızdırılmış sabun daşlarının (steatit, talkoxlorit) qoyulması ilə yemək bişirirdilər. Digər ki, həmdövr və yaxın qonşu Stallinqs (Stallings) arxeoloji mədəniyyətində sulu yeməyi elə açıq od üzərinə qoyulmuş keramik qablarda hazırlayırdılar. K.Sassaman bildirir ki, rasionallıq, yanacağın qənaəti baxımından Mill Branç mədəniyyəti sahibləri Stallinqs mədəniyyətindən açıq od üzərində keramik qablarda yeməyin hazırlanması ənənəsini əxz etməli idilər. Amma nəyə görə bunu etməyiblər? K.Sassaman ənənəni qorumaq üçün bunu “prinsipial müqavimətlə” izah edirdi. Yəni, Mill Branç mədəniyyəti daşıyıcıları bu irrasional ənənəni qorumaqla özlərini assimilyasiyadan sığortalayır, qonşularından fərqlərini qeyd edirdilər [4, s.243; 11, s.232-233]. K.Sassaman buna orta əsr dövrlərindən misallar da gətirir (qaraçılar, amış təriqətçiləri, Meksikanın kikkapu hunduları) [11, s.220-226].

Əslində bu yerdə K.Sassaman ənənənin müəyyən hallarda etnik marker kimi çıxış etdiyini və bu cür təzahürün maddi mədəniyyətdə də əks olunduğunu göstərir. Belə ki, Frederik Bart (Thomas Fredrik Weybye Barth) da göstərirdi ki, etnik özünüdərk, etniklik və etnik markerlər yalnız müqavimət əsasında meydana gəlir və əgər digər toplumla qarşıdurma yoxdursa, həmin etnos amorf çoxluğa çevrilir (“sosial axıcılıq” modelinə uyğun) [2, s. 200-201; 6, s.335]. Çünki arxeoloq yazısız dövrə aid maddi mədəniyyət qalıqlarında əksini tapmış xüsusiyyətin sadəcə daha qədimlərdən gələn ənənənin və ya etnik mənsubiyyətin göstərici (xüsusilə, qarşıdurma və müqavimət dövrü kontekstində) olduğunu müəyyən edə bilməyəcək [6, s.335; 7, s.108]. Çünki arxeoloqun istifadəsində müəyyən xüsusiyyətin ənənədən törəməsinə işarə edən, sabitlik dövrü və ya xüsusiyyətin etnik özünəməxsusluğu göstərməsini ehtiva edən digər tayfalarla qarşıdurma dövrü barədə yazılı məlumat yoxdur.

İNNOVASIYA

A.Foq`un və S.Şennanın baxışlarına əsaslanaraq L.Koryakova, V.Zaykov və P. Kosintsevə görə, qədim cəmiyyətlərin mədəniyyətlərinin ənənədən sonra ikinci fenomenini - onun dəyişkənliyidir və dəyişkənliyin yaranma səbəblərindən biri - innovasiyadır. İstənilən ənənə - keçmiş innovasiyadır, istənilən innovasiya isə, potensial ənənədir. S.Şennanın fikrini təkrar edərək onlar bilidirlər ki, “daxildə” (yəni, uzun müddətli və sabit fonlu arxeoloji mədəniyyətdə) formalaşan innovasiya mutasiyadır. İnnovasiya, bioloji mutasiyada olduğu kimi, mədəni transmissiya prosesində “kopyalama” (icra) zamanı səhvin (arxeologiyada “məqsədsiz”, “təsadüfi”) nəticəsində yarana bilər. Amma bioloji mutasiyadan

fərqi olaraq, arxeologiyada innovasiya həm də hansısa bir problemin həllinə yönəli məqsədli fəaliyyət də ola bilər [18, s.89].

Müasir dövrdə innovasiyalar məsələsinə toxunan Berlin Azad Universitetinin Yaxın Şərqi Arxeologiyası İnstitutunun professoru Reynhard Bernbek (Reinhard Bernbeck) və Wiehengebirge şəhərciyinin Kalkris Muzeyinin professoru Stefan Burmeyster (Stefan Burmeister) qeyd edirlər ki, ənənəvi olaraq innovasiyalar, texnoloji və d. kəşflərin məhdud və ya geniş paketi olaraq bütöv bir mədəni və sosial obyektləri dəyişən inkişaf prosesinin bir hissəsi kimi nəzərdən keçirilir. Onlara görə V.Q.Çaylıd tərəfindən bəşər tarixinin neolit, şəhər və sənaye inqilabları kimi təsnifi mövcud konsepsiyalar içində paradigmatik nümunədir. Zamanla sonrakı tədqiqatlar göstərdi ki, Çaylıdın “inqilabları” qlobal əhatəyə malik geniş innovasiyalar deyil, mürəkkəb, regional spesifik proseslər olmuşlar. Tədqiqatçılara görə, innovasiyalar üzrə tədqiqatlarda arxeoloqun özünün subyektiv yanaşması da nəzərə alınmalıdır [1, s.8].

R.Bernbek və S.Burmeyster öz baxışlarında əsasən fransız sosioloqları Mişel Kallon, Bruno Latur və ingilis sosioloqu Con Lo`nun yaratdığı “Aktor-şəbəkə nəzəriyyəsinin” (AŞN; ingiliscə: Actor-network theory/ANT) müəyyən müddələrinin arxeologiyada özünün təsdiqini tapması üzrə fikirlərini bildirmişlər. AŞN-nin qısa məzmunu budur ki, sosial münasibətlərdə istər insan, istər artefaktlar, texniki komplekslər, hətta, canlılar da və s. fəal iştirak edən vahidlər kimi çıxış edirlər. İndiyədək sosial nəzəriyyələrdə insan fəal agent kimi göstərilirdisə, AŞN nəzəriyyəsində “qeyri-insan” (nonhumans) vahidlər də eyni yükü daşıyır. Bu baxımdan müəlliflər yenilik anlayışına münasibətdə “avropasayağı” mövqedən uzaqlaşmağı tövsiyə edirlər. Yəni, yeniliyin yaranması tək-cə: 1) məqsədli ola bilməzdi, 2) müəyyən problemin həllinə yönəli ola bilməzdi; 3) yenilik xeyri qədər, insanın görmədiyi, hesablama bilmədiyi zərəri də gətirə bilərdi (məsələn, “sürmə və qurğuşun Roma imperiyasını öldürdü” – P.Q.).

Innovasiyalar üzrə tədqiqatlarda əsas diqqət yeni texnologiyaların yayılmasına səbəb olan funksional üstünlüklərə cəmlənib. Lakin innovasiyalar üzrə tədqiqatlarda texnoloji dəyişkənliyin mümkün nəticələri ilə yanaşı, məqsədsiz, təsadüfi dəyişkənliyə də diqqət yetirilməlidir. İnnovasiyaların arxeoloji tədqiqatları, həmişə belə bir ehtimal ilə qarşılaşır ki, biz, müasir dünya ilə müqayisədə, iştirakçıları tam ayrı konsepsiyaya malik fərqli bir dünya ilə üzləşirik. Çox mümkündür ki, “innovasiya” termini altındakı anlayış Qərbi akademik elmlərində, ilk növbədə arxeologiyada olduğu kimi, qədim toplumda heç də pozitiv dəyərləndirilmirdi [1, s.9].

Frankfurt Mayndakı Goethe ad. Universitetin Arxeoloji elmlər İnstitutunun doktorları Sayuri de Zilva və Mattias Yunq (Matthias Jung) bu kontekstdə vurğulayırlar ki, yenilik “rasional” və ya “irrasional” nəzəri-praktiki terminlər bölgüsündə qəbul edilməməlidir. Yalnız praktiki sınaqlar prosedurundan keçmiş və gələcəkdə yaşam şansı onun rasional olmasını göstərə bilər [13, s.279].

S.de Zilva və M.Yunq tədqiqatları üçün sosioloqlar Everet Rocers (Everett M. Rogers) və Floyd Şumeykerin (Floyd F. Shoemaker) “innovasiyaların yayılması” (Diffusion of Innovations) nəzəri modelini əsas götürmüşlər. Tədqiqatçılar “innovasiyaların yayılması” modelinin arxeologiyaya tətbiqi üzrə maraqlı fikirlər irəli sürmüşlər. Belə ki, innovasiyaların yaranışı, əvvəlki sosial-iq-

tisadi model və d. şərtlər məlum olduqda rekonstruksiya edilə bilər. Lakin arxeologiyada bu məsələni “sondan əvvəl” doğru izləmək olar. Arxeologiya/arxeoloq artıq maddiləşmiş yeniliklə (an already materialized innovation) üzləşir və daha sonra arxeologiya/arxeoloq innovasiyanın reallaşmasına gətirib çıxarmış səbəbləri (şərtləri) tədqiq etmək məcburiyyətindədir.

Problem ondadır ki, məlum yeniliyə görə, yeniliyin kəşfindən əvvəl cəmiyyətdə ona olan tələbatın mövcudluğu barədə bir fikir yürütmək mümkün deyil. “İnnovasiyaların yayılması” modelinə görə, innovasiya artıq cəmiyyətdə var idi, onun fonunda isə, mövcud praktika gözlənilməz səbəbdən tələbatını itirə bilərdi. Beləliklə, arxeoloji dəlillərə rəğmən bu modelin tətbiqi üçün ilk növbədə yeniliyin yayılması və rutinləşməsi (durğunlaşması), yəni özünün ənənəyə çevrilməsi dövrünü göstərmək olar.

Bu yerdə S.de Zilva və M.Yunq belə misallar çəkirlər ki, orta əsr Yaponiyasında odlu silah (tüfəng) məlum olsa da, XIX əsrə kimi faktiki tüfəng istehsalı soyuq silahın xeyrinə öz yerini verdi. Yəni, ənənə yenilik üzərində qələbə çaldı. Qıyası, hər bir texniki kəşf faktiki yeniliyə çevrilmək üçün sosial və iqtisadi, həmçinin, ekoloji şərtlənməlidir; yenilik var idi, amma ona ehtiyac olmadı [13, s.281].

Müəlliflər qeyd edirlər ki, Mərkəzi Avropada erkən və orta neolitdə metallurgiya üçün bütün şərtlər var idi; məlum xammal mənbələri, emal təcrübəsi, optimal hərərət verən sobalar. Lakin metallurgiya yalnız son neolit və xalkolitdə özünü göstərdi. Metallurgiyanın geniş vüsət almamasının bir əsas səbəbi kimi onlar metal məmulata tələbatı artıran bazarın, ticari kommunikasiyaların və ticarət əlaqələrinin zəif olmasını və bəlkə də siyasi səbəblərin olmamasını vurğulayırlar [13, s.282-284].

S.de Zilva və M.Yunqun fikrincə neolitdə metallurgiyanın Mərkəzi Avropada inkişafının qarşısını alan digər səbəb kimi mümkün sosial və ritual (inanc) sistem ilə bağlı ola bilərdi. Əvvəla, innovasiyanın texnoloji-prosedur perspektivi nöqteyi baxımından (“yenilik rasionaldırsa, sözsüz qəbul edilməlidir”) çıxış etmək, tarixə qədərki, hətta müasirlikdə yaşayan reliktlər xalqları anlamaq üçün yersizdir. Hindistanda metallurgiya üzrə etnoloji tədqiqatların nəticələri bunu göstərir ki, “texnoloji cəhətdən üstün hesab edilən yenilik, mədəni cəhətdən daha prestijlidir” qənaəti özünü doğrultmur [13, s.284]. Qısa desək, “A” mədəni birliyinin geniş istifadə etdiyi yenilik müəyyən səbəblərdən qonşuluqdakı “B” mədəni birliyində yasaq olunurdu.

İnanclarda yenilikdən qorunma - müxtəlif səbəblərdən doğa bilərdi. Vaxtilə, avstraliyalı antropoloq Lauriston Şarp (Lauriston Sharp) Avstraliyanın reliktlər Yir Yoront tayfalarından birində XX əsrin 40-cı illərində ingilis antropoloqunun üzləşdiyi faktı nümunə gətirir. Qonşuluqda olan xristian missiyası ilə ticari əlaqələr nəticəsində tayfa daxildə ənənəvi daş baltalar müasir sənaye istehsalı olan dəmir baltalarla əvəzənməyə başladı. Tayfanın iqtisadi, siyasi, inanc sistemində və daxili ierarxiyasında ciddi kollaps baş verdi. Uzaqda yaşayan tayfalardan daş baltaların əldə edilməsi üçün sümükdən nizə ucluqlarının istehsalı, mübadilə üçün mövsümi keçirilən və Yir Yoront ağsaqqallarının nüfuzunu nümayiş etdirən mərasimlərə və tayfa daxili adətlərə və qaydalara son qoyulurdu. Belə olduqda, ağsaqqallar dəmir baltalar “bəlasını” onlara gətirmiş

qonşuluqdakı “ağdərili” missionerlərdən canlarını qurtarmaq üçün missionerlərin diş pastalarını oğurlayıb, onlar üzərində “cadu” mərasimləri keçirməyə başladılar; acizənə son tədbirin məqsədi – “ağdərili” missionerlərin dişlərinin tökülüb acından ölməsi və bununla da dəmir baltaların peyda olması ilə Yir Yoront tayfasının “inanc və adətlər dünyasının dağılmasının” qarşısını almaq idi [13, s.284-285].

Digər tərəfdən, tədqiqatçılar belə bir qənaətə gəlirlər ki, yenilik müəyyən müddət əvvəlki ənənələrin hökm sürdüyü mədəni mərhələdə funksional deyil, struktural xarakter daşıyırdı. Yəni o, mövcud ənənə sistemində “normaları” pozmurdu, “gözə girmirdi”, çox “ustalıqla” köhnə formalarda maskalanırdı. İnnovasiyalar ənənədən uzaqlaşmayaraq, əksinə, ənənəyə inteqrasiya olunaraq özünə yer edirdi. Mis məmulatlar neolitdə daşdan və sümükdən olan alət, silah və bəzək əşyalarının formasında tapılır; yəni qiymətli, nadir suvenir və hədiyyə məzmunlu, amma ənənəvi formada. Eynilə də dəmir məmulatlar orta və son tuncda ilk dəmir dövrünə doğru eyni yolu keçir (mis, tunc, dəmir oyuncaq, suvenir, bər-bəzəkdən “kustar sənayeləşməyədək”). Tədqiqatçılar Mərkəzi Avropada neolit dövründə məlum mis emalının sonrakı xalkolit dövrü mis sənayesinə keçməsi, Skandinaviyada tunc dövründə dəmir emalı ilə onun son tunc və ilk dəmirdə geniş vüsət alması üzrə tədqiqatlara əsaslanaraq bu fikirləri yürüdürlər [1, s.12; 13, s.287-289].

Ənənə, innovasiya və situativlik / Diskussiya

Arxeoloji kontekstdə “ənənə” və “innovasiya” anlayışlarına münasibətdə ən son nəzəri baxışlar kimi, biz amerikalı arxeoloqların, əsasən də “ənənələr arxeologiyası” nəzəriyyəçilərinin yuxarıda göstərdiyimiz bir sıra fikirlərilə tanış olduq.

İlk növbədə biz onların baxışlarında bir dixotomiya görürük. Konsepsiyası bəlli olmayan yazısız ölü cəmiyyətlərə “Qərb və müasir düşüncənin” tətbiq edilməsinin qeyri-məqbuluğunu qeyd etməklə yanaşı, onlar yazılı tarix dövründən məlum etnoloji modelləri və ya etnoqrafik faktları ölü cəmiyyətlərə tətbiq edirlər. Biz bu cür yanaşmaya birmənalı münasibət bəsləyə bilmərik.

Müəyyən etnoqrafik faktları arxeoloji məlumatların təhlilinə tətbiq etmək olar, etnoqrafik qanunauyğunluqlar müəyyən arxeoloji problemlərin izahında məntiqli və bəlkə də gerçək tarixi hadisələrə uyğundur. Amma bunu müxtəlif coğrafi ərazilərdə qeyd edilmiş və müxtəlif dövrlərə aid arxeoloji mədəniyyətlərin təhlilinə tətbiq etmək problemlidir. Yəni, etnoqrafik modelin və faktın yazısız dövr arxeoloji problemlərin izahına tətbiqinin nəticəsi - situativdir. Müəyyən arxeoloji problemin izahında etnoqrafik faktın tətbiqi yetərli də ola bilər, lakin bunu biz yalnız ehtimal edə bilərik. Müxtəlif dövrlərdə və regionlarda analoji ənənə və adətlərin, hətta bütöv bir sosial institutların kökünü vahid kökdən miqrasiyalarda görən arxeoloq və tarixçilərin ən böyük qüsuru konvergeniya faktorunu nəzərdən qaçırmada idi. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, konvergent təzahürlər həmişə eyni səbəblərdən qaynaqlanırlar.

Beləliklə, faktiki olaraq, ənənə özü sükunətdə olmayan fəaliyyətdir (praktikadır). Onun zahirən təzahüründə hər bir arxeoloq “ölü cəmiyyətdə” gədən mühafizəkarlıq, dəyişkənlik və inkar proseslərini görməyə də bilər. Lakin sözsüz ki, biz amerikalı “ənənə arxeologiyası” nəzəriyyəçilərindən belə bir

məntiqli fikiri qəbul edə bilərik ki, ənənə hər dəfə icra edildikdə onda transformasiyalar (innovasiyalar) öz əksini tapırdı, amma transformasiyanın (innovasiyaların) səbəbi, təkmilləşmə və ya tənəzzülə istiqamətliyi mübahisəlidir.

Bizim fikrimizcə, arxeologiyada ənənənin müəyyən edilməsi, ondakı zamana və coğrafi rayonlara görə dəyişkənlik, tipoloji variasiya, dəyişkənliyin inkişafa və ya tənəzzülə istiqamətlənməsini təyin etməyin ən böyük problemi regionların siyasi-coğrafi lokallaşması ilə bağlıdır. Qədim Misir sivilizasiyasında təkcə 27 əsr ərzində (e.ə. 4-cü minilliyin sonundan e.ə. 1-ci minillikdə Qədim Misirin əvvəlcə Əhəmənilər, sonra isə, Makedoniyalı İskəndər tərəfindən istilasınadək) biz mədəni ənənələrin başlıca xəttlər çərçivəsi üzrə dəyişdiyini görə bilərik. Paradoksal şəkildə biri digərindən kəskin fərqli dəyişkənlik izlənilmir. Mühəribələr və təbii kataklizmlər səbəbindən əhali miqrasiyası dəfələrlə qeyd edilsə də, tikinti və memarlıqda, sənətkarlıqda, kənd təsərrüfatında və s. sahələrdə də dəyişkənlik qlobal ənənələr çərçivəsində gedirdi. Bütün bunları yalnız ticarət və xaricdən mədəni təsirin akkumulyasiyası üçün əlverişli, amma dağıdıcı xarici işğallar üçün isə əlverişsiz olan təbii lokallaşma ilə izah etmək mümkündür [3].

Cənubi Qafqaz barədə bunu qismən və ya tam demək mümkün deyil. Çünki Şimali və Cənubi Avrasiyanın yol ayrıcındakı bu region təbii və d. səbəblərdən müxtəlif vektorlu nəhəng mədəni miqrasiyaların marşrutları üzərində idi.

Bizim fikrimizcə, ənənədə gedən dəyişkənliklə Azərbaycan arxeoloqları daima üzləşirlər. Son tunc-erkən dəmir dövrü Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətində biz keramika, naxışlar, metalışləmə, silahlarda, dəfn inventarı, adəti və s. ənənə ilə üzləşirik. Amma bu ənənəni göstərən artefaktlarda dəyişkənliyə də göz yummaq mümkün deyil. Yaşayış evlərinin tikinti, əşyaların istehsal və dəfn adətləri praktikasında (yəni, ənənələrdə) bu dəyişkənliyi zamana (hərçənd ki, artıq az da olsa artan xətlə radiokarbon tarixlənməsi aparılmağa başlayıb) və coğrafi lokallaşmaya görə təsnif etmək mümkündür. Xüsusilə, bir arxeoloji mədəniyyət çərçivəsində. Amma bir arxeoloji mədəniyyətin digəri ilə dərhal və kəskin dəyişməsinə də müəyyən arxeoloji mədəniyyətin “inqilabi innovasiyası” ilə izah etməkdə çətinliklərlə üzləşirik.

Biz deyə bilərik ki, niyə ilk kür-arazlılarda son xalkolit dulus istehsalından fərqli istehsal var idi. Ola bilsin ki, bəlkə də bu yuxarıda göstəriləyi kimi mühafizəkar mədəni (etnik-?) fərqlə bağlı idi.

Obsidiandan alətlərin düzəlməsi, çiy kərpicdən dairəvi tikililərin inşası, dən daşları və s. – əsasən son neolit Şomutəpə mədəniyyətindən antik dövrə kimi davam edir. Yəni, biz eyni makro-arealda müxtəlif dövrlərə və müxtəlif mikro-areallara aid böyük bir “ənənə bazisini” müşahidə edirik. Bəzən son neolit Şomutəpə və son tunc - erkən dəmir dövrü Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətində oxşar xüsusiyyətləri mədəniyyətlərin sırf genetik əlaqəsi ilə izah etməyə çalışırıq. Amma bu oxşar genetik xüsusiyyətlər miqrant əhalinin eyni “ənənə bazisinin” hökm sürdüyü regionun mədəni mühiti ilə izah edilə bilər. Məsələn, obsidiandan kəsici alətlərin düzəldilməsi ənənəsini Leylatəpə mədəniyyəti daşıyıcıları özləri ilə Ön Asiyadan da gətirə bilərdilər, digər ki, öncə mövcud olmuş Şomutəpə mədəniyyəti daşıyıcılarında bu ənənə var idi.

Cənubi Qafqazda Şomutəpə və Qarabağ neolit mədəniyyəti aydındır ki,

Ön Asiyanın təsirinin nəticəsidir. Çünki biz Azərbaycan və ümumiyyətlə, Cənubi Qafqazda Anadolu, Levant və İkiçayarasında olduğu kimi keramikaya qədərki A-neoliti ilə deyil, inkişaf etmiş B-keramik neoliti ilə üzləşirik. Amma necə təsir? Sırf miqrasiyadırmı?

Bəzi fikirlərə görə, Şomutəpə mədəniyyəti gəlmə neolit tayfaların yerli mezolit topluqlarla sintezidir. Amma bunu dəqiq göstərən faktlar yoxdur, gəlmələrdən öncə yerlilərin bariz arxeoloji xüsusiyyətləri (representativ markerləri) bizə bəlli deyil. Biz Şomutəpə neolitinin genetik Anadolu neoliti ilə əlaqəli olduğunu bilirik. Bu cür faktlar işığında mədəniyyətin və innovasiyaların sırf yerli inkişafından, “sırf avtoxtonizmdən” danışmaq qeyri-mümkündür. Eynilə də bu, Qarabağ neolitinə aiddir. Amma bir həqiqət də vardır ki, Şomutəpə və ya Qarabağ neoliti genetik bağlı olduğu regionların arxeoloji mədəniyyətlərini tam kopyalamır. Aydın ki, bu, miqrasiyanın “paket” forması deyil; anqlosaksonların Şimali Amerikaya və ya iber-latinlərin Mərkəzi və Cənubi Amerikaya miqrasiyasında olduğu kimi. Burada məkana və zamana görə mərhələli, dəyişkənliklə, yerlilərlə sintezlə (?), zamana və məkana görə innovasiyalarla müşayət olunan miqrasiyadan danışmaq olar. Lakin bu miqrasiyanın yeni regionda, yəni, Cənubi Qafqazda yaratdığı təzahürü, “ana vətəndən” fərqlidir. Belə desək, ümumi mədəni makro-bazisin regionlara görə mikro-təzahürüdür və buna görə də, biz onları Şomutəpə, Qarabağ neoliti və ya Leylətəpə mədəniyyəti kimi təsnif edirik. Amma birbaşa, “təmiz”, “yerlilərlə sintezi olmayan”, innovasiyaları zaman və məkanla şərtlənmiş miqrasiyanın mümkünlüyü barədə qəti fikiri demək olmaz.

Hələlik, biz bunu deyə bilərik ki, neolit və son xakolit mədəniyyətləri əsasən miqrasiyanın [15] yerli təzahürüdür. Burada mezolit əhalinin neolit (Şomutəpə və Qarabağ) mədəniyyətində və son xakolit əhalinin (Leylətəpə) ilk tunc mədəniyyətlərində (Kür-Araz mədəniyyəti və mümkün “kurqanaltı sərdəbələr” kimi fərqli ənənə) payının müəyyən edilməsi bəlkə də bir çox suallara, proseslərin mahiyyətinin aydınlaşmasına səbəb ola bilər. Amma fakt faktlığında qalacaq ki, bəlkə də Şərqi Avropa neoliti və tuncu üçün arxeoloji ənənənin yenisi ilə əvəz edilməsində innovasiyaların, innovasiyaları şərtləndirən ekoloji, demoqrafik və s. səbəblərin rolundan fərqli olaraq, Cənubi Qafqazda ənənələr və innovasiyalar ilk növbədə miqrasiyalarla, miqrasiyaları doğuran səbəblərlə bağlıdır. Yəni, bir dövr və region (Şərqi və Mərkəzi Avropa) üçün xarakterik prosesləri və həmin prosesləri doğuran səbəbləri kortəbii surətdə digər regiona (Cənubi Qafqaza) tətbiq edə bilmərik. Biz burada arxeoloji proseslərin izahında situativlikdən çıxış etməliyik. Yəni, yeni bir arxeoloji nəzəriyyə paradigması ilə - “situativ arxeologiya” ilə üzləşirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Burmeister S. and Bernbeck R. Archaeology and Innovation: Remarks on Approaches and Concepts // Stefan Burmeister and Reinhard Bernbeck (Eds.), The Interplay of People and Technologies. Archaeological Case Studies on Innovation, Berlin: Edition Topoi, 2017, pp.7-19
2. Emerson T. E. and McElrath D.L. Interpreting Discontinuity and Historical Process in Midcontinental Late Archaic and Early Woodland Societies / The Archaeology of Traditions: Agency and History before and after Columbus. Edited by Timothy R. Pauketat. Gainesville: University Press of Florida, 2001. p. 195-217
3. Kahlbacher A. and Priglinger E. Introductory remarks Tradition and Transformation in Ancient Egypt. Proceedings of the Fifth International Congress for Young Egyptologists, 15-19 September, 2015 (CAENL 6, Vienna 2018), pp. 9-12,
4. Lightfoot Kent G., Traditions as Cultural Production: Implications for Contemporary Archaeological Research / The Archaeology of Traditions: Agency and History before and after Columbus. Edited by Timothy R. Pauketat. Gainesville: University Press of Florida, 2001. p. 237-252
5. Pauketat Timothy R., A New Tradition in Archaeology / The Archaeology of Traditions: Agency and History before and after Columbus. Edited by Timothy R. Pauketat. Gainesville: University Press of Florida, 2001. p. 1-16
6. Qasimov P. 2015 Müasir Qərb arxeologiyasında nəzəri cərəyanlar və etnik atribusiya problemi // Tarix və onun problemləri, № 1, ss. 335 - 348
7. Qasimov P. 2016 Müasir arxeoloji nəzəriyyədə etnik atribusiya metodlarının tənqidi // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası-2015 Bakı: "Nafta-Press", № 2, ss.106-116
8. Qasimov P. 2017 Şimali Azərbaycanın tunc dövrü kurqan dəfn ənənəsinin mədəni mənsubiyyəti, t.ü.f.d. alimlik dərəcə almaq üçün təqd. olunmuş dissert., ixtisas: 5505.02 - Arxeologiya, (əlyazması hüququnda), 29.09.2017, B., 212 s.
9. Qasimov P. 2018 SSRİ və müasir Rusiya arxeoloji nəzəriyyəsində irqçi təmayülün təzahürləri, Tarix və onun problemləri - 2018, Bakı: - "Adiloğlu", 2018, c.4, ss. 62-75
10. Roberts, B.W. and Vander Linden, M. 2011. Investigating Archaeological Cultures: Material Culture, Variability, and Transmission. In Roberts, B.W. and Vander Linden, M. (eds) Investigating Archaeological Cultures: Material Culture, Variability, and Transmission, 1-22. New York: Springer.
11. Sassaman Kenneth E. Hunter-Gatherers and Traditions of Resistance / The Archaeology of Traditions: Agency and History before and after Columbus. Edited by Timothy R. Pauketat. Gainesville: University Press of Florida, 2001. p. 218-236
12. Wesson Cameron B., Creek and Pre-Creek Revisited / The Archaeology of Traditions: Agency and History before and after Columbus. Edited by Timothy R. Pauketat. Gainesville: University Press of Florida, 2001. p. 94-106
13. Zilva S. de and Jung M., "Innovations That Failed to Materialize: Why Was There No Copper Metallurgy in the Central European Early and Middle Neolithic?"// Stefan Burmeister and Reinhard Bernbeck (Eds.), The Inter-

- play of People and Technologies. Archaeological Case Studies on Innovation, Berlin: Edition Topoi, 2017, pp.277-294
14. Аникович М. В. Методология археологии и новые подходы к изучению верхнего палеолита Евразии: Избранные лекции / Новосибир. гос. ун-т; Ин-т археол. и этногр. СО РАН. Новосибирск, 2010. 56 с.
 15. Ахундов Т.И., Алмамедов Х.И. Южный Кавказ в эпоху неолита — ранней бронзы (Центральный и Восточный регион) // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası, 2016, № 2, Bakı: - Nafta Press, 2017, ss. 19-33
 16. Вострецов Ю.Е. Археологическое изучение поведенческой адаптации древнего населения // Россия и АТР. – 2016. – №4 (94). – С. 5–18
 17. Захарук Ю.Н. Спорное и бесспорное в изучении археологических культур // Проблемы теории и методики в современной археологической науке. — М.: Наука, 1990, КСИА, вып. 201, сс.3-9
 18. Корякова Л.Н., Зайков В.В., Косинцев П.А. Об изучении традиций и инноваций в экономике и культуре населения Южного Урала в эпоху бронзы / Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 12 (62): в 4-х ч. Ч. IV. с. 89-91.
 19. Хупения Н. Р. Смысловое многообразие понятия традиция // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. 2016. № 2. С. 12-27.
 20. Черносвитов П.Ю. Эволюция биологическая и эволюция культуры: Сходство и различие // Проблемы теории и методики в современной археологической науке. — М.: Наука, 1990, КСИА, вып. 201, с. 56-62

Гасымов Парвиз Паша оглы

ПРОБЛЕМА ТРАДИЦИИ В АРХЕОЛОГИИ – ЭТНИЧЕСКИЕ, РЕГИОНАЛЬНЫЕ, МИГРАЦИОННЫЕ И КОНВЕРГЕНТНЫЕ ПРИЧИНЫ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется понятие «традиции» и «инновации» в археологической теории. Рассмотрены дефиниции данные этим терминам в советской, классической и современной западной теоретической археологии, уделено внимание «археологии традиций» американских антропологов и археологов. По теоретикам «археологии традиций» традиция «является частью динамичного и условного процесса «культурного строительства», плавной «реактуализацией» прошлого». Повседневная практика является фактором трансформации традиции. Дать определённую и всеобъемлющую формулировку понятию «традиция» не возможно.

Истолкование понятия «инновации» не менее проблематично. «Инновации» могут появляться в результате случайности или в долговременной маскировке под «традицию». Рутинизация «инновации» может сыграть и позитивную и негативную роль. Рутинизация инноваций зависит от исторической ситуации.

Так же в статье указано на то, что применение этнографических данных для толкования традиций археологических культур дописьменной эпохи – самое спорное в методике теоретиков «археологии традиций». Другая проблема, применение аналогичных моделей для интерпретаций традиций археологических культур разных регионов. По нашему мнению, процессы в дописьменных археологических культурах можно объяснить ситуативным подходом, учитывая специфику экологии, ландшафта, неизвестных нам социальных процессов и пр. факторов.

Gasimov Parviz Pasha oglu

**THE PROBLEM OF TRADITION IN ARCHEOLOGY – ETHNIC,
REGIONAL, MIGRATION, AND CONVERGING REASONS**

SUMMARY

The article analyzes the concept of “tradition” and “innovation” in archaeological theory. The definitions given to these terms in Soviet, classical and modern Western theoretical archeology are considered, attention is paid to the "archeology of traditions" of American anthropologists and archaeologists. According to the theorists of "archeology of traditions" tradition is part of the dynamic and contingent “cultural construction” process, a fluid “reactualization” of the past. Daily practice is a factor in the transformation of tradition. It is not possible to give a definite and comprehensive wording to the concept of “tradition”.

The interpretation of the concept of “innovation” is equally problematic. “Innovations” can appear as a result of chance or in a long-term disguise as “tradition”. The routinization of “innovation” can play both a positive and a negative role.

The article also indicates that the use of ethnographic data to interpret the traditions of archaeological cultures of the preliterate era is the most controversial in the methodology of the theorists of “archeology of traditions”. Another problem is the use of similar models for interpreting the traditions of archaeological cultures of different regions. In our opinion, the processes in preliterate archaeological cultures can be explained by a situational approach, taking into account the specificity of the ecology, landscape, social processes unknown to us, and other factors.